

18. Гримач М. Листи з України російській / М. Гримач // Зоря. – 1897. – №11. – С. 217-219
19. Мирний П. Твори : в 7 т. / П. Мирний. – К., 1971. – Т. 7. – 664 с.
20. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 2. Листи діячів культури до Д.І. Яворницького / за заг. ред. Н.І. Капустіної. – Дніпропетровськ, 1999. – 460 с.
21. Кримський А.Ю. Твори : у 5 т. / А.Ю. Кримський. – К., 1973. – Т. 5.
22. Літературно-науковий вістник. – 1898. – Т. 4. – Кн. 10. – С. 71-72.

The research focuses on the analysis of creative and purely human relations between Mykhailo Starytsky and Borys Hrinchenko between whom there was quite a sharp public conflict in 1897-1898. The key essence of the conflict was the fact that B. Hrinchenko published some articles in «Zoria» journal and actually accused M. Starytsky in plagiarism meaning that M. Starytsky rather often resorted to literary adaptations of prose or little-staged dramatic works of different authors and «pulling» them to the appropriate scenic nature. The mentioned conflict is noted to coincide in time with the accusation against M. Starytsky and other Ukrainian playwrights of the second half of the XIX century from the pages of the Black Hundred anti-Ukrainian press and to deteriorate already poor condition of the Ukrainian literature and theatre of that time. The article points out that the very conflict and the circumstances of its course highlight the certain personal features of its participants being truly prominent figures of the Ukrainian literature and culture.

Key words: Mykhailo Starytsky, Borys Hrinchenko, dramaturgy, theater, the development of literature works, conflict, censorship, literary process, copyright.

Отримано: 28.10.2015 р.

УДК 811.161.2'38

А. С. Попович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СТИЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ У ПРАЦІ ІВАНА ОГІЄНКА «НАША ЛІТЕРАТУРНА МОВА»

У статті проаналізовано стилістичні аспекти в праці І.І. Огієнка «Наша літературна мова. Як писати і говорити по-літературному». Запропоновано детальні нариси з фоностилістики, лексичної, фразеологічної та граматичної стилістики. Увагу акцентовано на використанні синтаксичної побудови «в Україні».

Ключові слова: І.І. Огієнко, стилістика української мови, фоностилістика, лексична стилістика, граматична стилістика, засоби милозвучності.

Стилістичні питання в багатьох наукових лінгвістичних розвідках ХХ століття досліджувалися переважно як складники загальномовознавчих праць.

С.Я. Єрмоленко слушно визнавала: «Вивчення мовостилію як певної структурної цілності, на відміну від опису стилістичних засобів української мови, розпочалося у 50-60-і рр. 20 ст. До того часу стилістичні явища вивчалися у практичному плані як додаткова характеристика лексичних, фразеологічних, граматичних явищ, як засіб урізноманітнення, шліфування мови, вироблення загальнолітературних норм (праці мовознавців 20-30-х рр. 20 ст. О. Курило, І. Огієнка, М. Гладкого, Б. Ткаченка, О. Синявського, С. Смерчинського). На практиці об'єднувалися завдання стилістики і культури мови, або пуризму» [2, с.652]. Не позбавлена цих тенденцій і наукова праця І.І. Огієнка «Наша літературна мова. Як писати і говорити по-літературному».

Мовознавчі аспекти наукових досліджень І.І. Огієнка проаналізовані в працях А.А. Бурячка, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, М.А. Жовтобрюха, Л.Г. Реви, С.В. Савойської, М.С. Тимошика, І.Д. Фаріон та інших. Вони охоплюють питання історії розвитку української мови, проблеми граматики та культури мовлення.

Завдання нашої розвідки – проаналізувати стилістичні аспекти української мови, які подибуємо в праці І.І. Огієнка «Наша літературна мова».

Перша частина книги (424 сторінки) була опублікована в Канаді 1959 року і мала підзаголовок «Як писати й говорити по-літературному». Параграфи цієї книги апробувалися вченим-дослідником у часописі «Рідна мова» та окремих брошурах мовознавчої тематики. М.С. Тимошик зауважує: «За жанрами тексти розділів названі мовними нарисами. І це не випадково. У властивій цьому авторові популярній та доступній читачеві будь-якого освітнього рівня формі викладалося найголовніше, яке слід пам'ятати кожному мовцеві, аби його мова була не лише грамотною з точки зору граматики, а й милозвучною, чистою, багатою, правильною» [10, с.30]. Далі М.С. Тимошик констатує: «Книга справді стало дуже популярною в українській діаспорі Заходу. Тому за якийсь час митрополит Іларіон мимоволі взявся за її продовження. Таким чином, рівно через десять років після появи «Нашої літературної мови» виходить у світ, також у Вінніпезі, її друга частина (1969 рік) з такою ж назвою. Сюди увійшли цілковито нові теми, які підказали авторові самі читачі» [10, с.31].

В Україні перша частина цієї праці побачила світ 2010 року у видавництві «Наша культура і наука», друга – 2011 року. Саме в цій книзі сформульоване основне мовознавче гасло І.І. Огієнка «Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомої нації – нема державності».

У книзі І.І. Огієнка «Наша літературна мова» виокремлюємо нариси з фоностилістики, лексичної, фразеологічної та граматичної стилістики.

Митрополит Іларіон беззаперечно стверджує: «Українська мова милозвучна» – так здавна хвалять нашу українську мову, головню живу народну

Це треба розуміти так, що наша мова і фонетично, і морфологічно, і словниково – мова звучна й мова плинна, мова ясна в своїй вимові. І мова не одноманітна» [4, с.151].

З-поміж засобів милозвучності української мови вчений звертає увагу на чергування звуків (*у – в, і – ї*); подвійні форми (*учителю, батьку – учительі, батькові*); уникнення збігів однакових звуків; відкидання початкових або кінцевих голосних (*ігра – гра, чому – чом*); вживання прийменників *з – із – зо*, зміна кінцевого *о* на *і* в прийменниках та префіксах; префікси *с-* та *з-* і *іс-* та *із-*; «приставково» *і-* на початку слова (*іржа, Ірпінь, імла*); уживання *від та од*; приставні (протетичні) *в та г* (*возонь, вуляр, вуси, вулик, гострий, горіх, горобець*) тощо.

В українській мові використовуємо подвійні форми: «... іх з літературної мови викидати і не треба, і не можна. Вони – ознака живого життя її. Вони – й окраса її» [4, с.152]. І.І. Огієнко наводить приклади з творів Максима Рильського: *у доброму – у добрім, по-людському – по-людськи, свогого – свого, ходить – ходити, сміятись – сміятися, і – ї, у – в* тощо.

Цікавими є зауваги про вживання *у-в та і-ї*: «Ті, хто не має чуття гармонійності мови, хапаються за правила зміни *в, і* на *у, ї*, і хочуть проводити це скрізь, «послідовно». А між тим правило цієї зміни має десяток винятків! При цій зміні велику роль грає й звукова музикальність вимови» [4, с.152].

Мовознавець стверджує, що потрібно завжди «оминати в нашій писанні непотрібного повторення слів. Прийнято писати так, щоб у двох сусідніх реченнях не повторити без кінцевої потреби ані одного слова, що так часто роблять невправні в писанні» [4, с.175].

Слушними є розмисли І.І. Огієнка про стилістичні синоніми: «Українська мова знає дуже багато й подвійних слів на одне й те значення: слухняний – покірний, мідний – мідяний і т. ін. Ці слова часом мають тонку синонімічну відмінну» [4, с.152]. <...> Ці синоніми треба не тільки знати, але й головне відчувати: природному українцеві часто тільки чуття вказує, де якого слова вжити, пор., наприклад, значення слів; балакати (неповажно, про щобудь), говорити (про поточне життя, розповідати), бесідувати (про поважні чи святі речі). Кажемо: налий молока, але: насип борщу, дощ іде (а не «падає») і т. ін.» [4, с.157].

Подеколи дослідник роздумує про стилістичні функції лексичних засобів: архаїзми «добре, на своєму місці вжиті, ці наші тисячолітні слова окрашують нашу мову»; «архаїчність мови особливо надається при перекладі богослужбових книг, Біблії»; «добрий майстер слова може використати їх [П.А.: архаїзми] і для прикраси свого стилю. Так, описуючи давноминулі часи, письменники часто надають архаїчного забарвлення мові своїх героїв, а це тільки прикрашає мову та збільшує цінну твору Так само в речах поважних архаїзм надає величності мові»; «на своєму місці вжиті, як розмова селянська, провінціалізми стають стилістичною окрасою мови, як оце бачимо в творах Б. Стефаніка, М. Черемшини й інших» [4, с.152-170] і т. ін.

Видатний мовознавець говорить про використання неологізмів у творах П. Куліша, М. Старицького, Лесі Українки, «проти яких сильно виступали, а сьогодні до них усі ми позивали й залюбки вживаємо» [4, с.167].

Чіткими є погляди І.І. Огієнка щодо послуговування іншомовізмами: «Але вживати чужих слів і виразів тоді, коли існують на те саме й свої добрі слова й вирази, – це шкодити чистоті своєї літературної мови [4, с.167]. І далі: «Уживаючи мало кому відомого чужого слова замість усім відомого свого, шкодимо й загальному розвиткові своєї духової культури» [4, с.191].

Акцентує митрополит Іларіон на негативних тенденціях у мові – використанні «чужих нам фразеологічних виразів, живцем перекладених із чужої мови, – це т. зв. кальки» [4, с.168]. Він засуджує письменників, які не звертають уваги «на чистоту своєї фразеології».

Один із розділів книги має назву «Словник доброго письменника-стиліста». І.І. Огієнко порушує питання багатства й небуденності мови письменників, він упевнений, що «Пильний письменник, дбаючи про красу своєї мови, вживає багато небуденних слів, сміливо й обіруч творить гарні новотвори» [4, с.177]. У праці виокремлено три різновиди літературної мови: поточна, наукова, поетична (письменницька).

У зазначеному розділі звертається увага на синоніміку прислівників: *ско-ро, незабаром, затого, потім, того, хутко, швидше, шпарко, живо* і водночас констатовано, що «добрі стилісти... пильнують про барвисті прислівники, як оздобні епітети до дієслів» [4, с.177].

Слушними є міркування митрополита Іларіона щодо окремих питань стилістичної морфології:

- українська мова «вельми любить уживати знахідного відмінка в формі родового»: *купив воза* замість *купив віз*;
- знахідний відмінок множини чоловічого роду від назв живих істот однаковий своєю формою з відмінком називним: *насе коні* (виняток: від назв людей має форму родового: *виховав дітей, любить людей, шанують батьків, покликали адвокатів*);
- в українській мові зберігся кличний відмінок;
- вживання переважно форми на *-ому* з прислівниками на *-но* (по-українському) тощо.

Знищує українську мову й «чужа словозгода, цебто чуже нам словосполучення»: «Так, за російського мовою в нас говорять (у дужках подаю русизми): (дякую вас) дякую вам, (вжити слово) вжити слова, (сміятися над бідою) сміятися з біди, (оженитися на кому) оженитися з ким і т. ін.» [4, с.169].

Іван Огієнко закликає «оминати» віддієслівні іменники на *-ня*, *-ття*, тому що вони не є природними для нашої мови й «затемнюють її». Пропонує замінювати дієсловом на *-ти*, (*потреба малювання* → *потреба малювати*, *заборона читання* → *заборона читати*); прийменник *для* (або *до*) з дієслівним іменником замінювати на *щоб* із дієсловом: *для вирішення* → *щоб вирішити*; прийменник *до* (або *на*), *про* з дієслівним іменником – на дієслово: *просимо про виразне питання* → *просимо писати виразно*; дієслівні іменники з *при*, *по*, *після*, *без*, *в*, *на* – на дієприслівники: *після перечитання листа зрозумів я справу* → *перечитавши листа, зрозумів я справу*; дієслівні іменники з прийменником *з* – на дієприслівники: *задає з дякуванням* → *задає дякуючи*; замість двох іменників на *-ня* використовувати іменник з дієсловом або дієслово з дієприслівником: *для дослідження питання* → *щоб дослідити питання, для виконання доручення* → *щоб виконати доручення, по закінченні перевіряння* → *закінчивши перевіряти* тощо.

Актуальним досі є розділ «В Україні, а не на Україні», складниками якого є 11 параграфів, зокрема «Значення **в** та **на** при дієсловах руху», «Значення прийменників **в** та **на** при географічних назвах», «Уживаємо **на** при докладно границями не окреслених місцевинах», «Місцевина з **на** є частина місцевини з **в**», «Як постав вираз «на Україні», «При назвах незалежних держав уживаємо тільки **в**, ніколи **на**», «Це Польща й Москва створили залежницьке «на Україні», «Хто говорить «на Україні», той не вважає її самостійною», «По старих пам'ятках часто маємо «в Україні», «Вираз «в Україні» в Шевченка», «Час забути не державницьку форму «на Україні».

Отже, І.І. Огієнко фундаментально досліджує використання словосполучення «в Україні» замість «колоніального, принизливого для всіх Українців «на Україні». У статті редактора «В Україні, а не **на** Україні» мовознавець писав: «За останні 50 літ ми остаточно зреклися своїх колишніх назв Русь та Малоросія, прийнявши назву Україна за назву цілої нашої етнографічної території; коли ж так, то мусимо змінити й стару граматичну форму, й уживати тільки **в Україні, в Україну, а не на Україні, на Україну**. В 1917-1920 роках існувала Україна як незалежна держава... Мусимо прийняти тільки вираз «в Україні», як кажемо: в Росії, в Італії і т. ін., викинувши остаточно з нашого вжитку граматичну ознаку нашого колишнього поневолення – рабську форму «на Україні» [9, с.14].

М.С. Тимошик стверджує: «... автор переконаливо досліджує причину багатолітнього вживання терміна «на Україні», як прагнення ворогів української державності вважати Україну не як самостійну державу, а як якийсь територіальне, не самостійне ціле, як складову частину якоїсь держави» [9, с.14].

Сьогодні щодо цієї синтаксичної побудови висловлюється О.Д. Пономарів: «Ще за радянських часів багато хто цікавився, чому чуємо й читаємо в Росії, у Франції, в Англії, у Вірменії, але на Україні. Після того, як наша Батьківщина відновила свою незалежність, в офіційному вжитку запанувала форма *в Україні*. Проте окремі громадяни її не сприймають і вишукують різні підстави, аби повернутися до старого – *на Україні*. <...> Отже, основною (а в офіційному мовленні єдиною) формою є в Україні. Проте не варто виправляти фольклорних та літературних творів, де з історичних причин уживаний вислів на Україні» [6, с.228]. Олександр Пономарів покликається на зазначену вище працю І.І. Огієнка.

Слушно закликає Р.П. Зорівчак: «З часу проголошення Незалежності нашої Держави вислів «в Україні» набув дуже широкого вжитку в мовленні

дипломатичних кіл, у пресі. Його треба широко впровадити в усне побутове мовлення, щоб повсякчас і лінгвістично стверджувати нашу Державність» [1, с.26]. У сучасному «Словнику-довіднику з культури української мови» читаємо: «Жити в Україні [не на Україні]» [8, с.328]. На ці та інші аспекти послуговування названими синтаксичними будовами наголошує і Н. Сидяченко [7].

Митрополит Іларіон акцентує на стилістичних особливостях синтаксичних одиниць, адже ясність мови залежить від граматичної правильності будови речень (словоладу) [4, с.159]. Потрібно, на думку І.І. Огієнка, не використовувати великих за обсягом синтаксичних конструкцій, «не накопичувати без потреби пояснювальних речень коло основного». Звертається увага на таку особливість використання речень в українській мові: «Взагалі ж українська мова з самого духа свого не кохається в реченнях рівноряднозложених (бо вона – мова паратактична), і помітно оминає речення підряднозложені (мова гіпотактична, наприклад, старогрецька, російська й т. ін.)» [4, с.159].

Варто уникати «прогріхів» щодо граматичної ясності мови, зокрема мовознавець виокремлює такі:

- 1) «займенник у реченні стосується тільки до останнього, до себе узгодженого найближчого іменника; порушення цього правила веде до плутанини й неясності мови»;
- 2) «У побічній реченні замість який, якого, якому і т. д. звичайно вживаємо живої форми; що, що його, що йому й т. д. Пильнуймо, щоб тут не вийшло неясності»;
- 3) «Пояснювальне беззв'язкове речення в реченні підряднозложеному може розпочинатися дієприслівником тільки тоді, коли воно має той самий підмет, що й речення основне»;
- 4) «Ясність мови вимагає, щоб іменникове пояснення не мало однакової зовнішньої форми з підметом, а то його можна приймати за підмета»;
- 5) «Дуже пильнуймо, коли треба вживати свого, а коли його»;
- 6) «Часом пропуск потрібного слова сильно затемнює зміст речення»;
- 7) «Правильний словолад – душа ясності і мови. Ось тому пильнуймо, щоб дотримуватись усіх правил словоладу, щоб кожне слово в реченні було на своєму місці [4, с.160-163].

Звернуто увагу на основні засади українського словоладу: підмет розташовувати перед присудком, присудкове пояснення – перед іменником, прислівникове пояснення – перед присудком, іменникове пояснення – після присудку. «не забуваймо, що інверсія цебто відступлення від правил словоладу, дозволяється тільки тоді, коли вона не затемнює нашої мови» [4, с.164].

Отже, розмисли Івана Огієнка про стилістичні аспекти української мови актуальні й тепер.

Список використаних джерел:

1. Зорівчак Р.П. «Боліти боєм слова нашого...»: поради мовознавця / Р.П. Зорівчак. – 2-ге вид., доправ. і доповн. – Тернопіль : Мандрівець, 2008. – 176 с.
2. Єрмоленко С.Я. Стиль / С.Я. Єрмоленко // Українська мова: енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004 – С. 652-653.
3. Митрополит Іларіон. Наша рідна мова. Як писати й говорити по-літературному. Частина 2 [Електронний ресурс] / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Видання товариства «Волинь», 1969. – 263 с. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/category/movoznavstvo/>

4. Огієнко Іван (митрополит Лларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Лларіон); упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2010. — 436 с. (Бібліотечна серія Фундації ім. митрополита Лларіона (Огієнка) «Запізніле вороття»). Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 8).
5. Огієнко Іван (митрополит Лларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Лларіон); упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2011. — 356 с. (Бібліотечна серія Фундації ім. митрополита Лларіона (Огієнка) «Запізніле вороття»). Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 9).
6. Пономарів О.Д. Українське слово для всіх і кожного / О.Д. Пономарів. — К.: Либідь, 2013. — 360 с.
7. Сидяченко Н. На Україні – в Україні [Електронний ресурс] / Н. Сидяченко. — Режим доступу: [http:// kulturamovy.univ.kiev.ua /KM/index_2_az.htm](http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/index_2_az.htm).
8. Словник-довідник з культури української мови / [Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак]. — 3-тє вид., випр. — К.: Знання, 2006. — 367 с.
9. Тимошик М. «Без окремої мови немає самостійного народу»: ідея соборності й державності української мови у творах Івана Огієнка / М. Тимошик // Огієнко Іван (митрополит Лларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови а коментарів М.С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2010. — С. 5-33.
10. Тимошик М. Урок синівського вболівання за долю української мови: до першодруку в Україні головних мовознавчих праць Івана Огієнка / М. Тимошик // Огієнко Іван (митрополит Лларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Лларіон); упоряд., авт. передмови а коментарів М.С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2011. — С. 5-33.

In the article the stylistic aspects in work «Nasha literaturna mova. Yak pysaty i hovoryty po-literaturnimu» («Our literary language. How to write and speak in literary way») by I. Ohiyenko are analysed. The detail essays in phonostylistics, lexical, phraseological and grammatical stylistics are suggested. The attention is paid to using of syntactic construction «in Ukraine».

Key words: I. Ohiyenko, stylistic of Ukrainian language, phonostylistics, lexical stylistics, grammatical, means of euphony.

Отримано: 03.10.2015 р.

УДК 001(447)(092):001.8

І. М. Преловська

*Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України*

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ В 1918-1922 рр.

Стаття присвячена вивченню документальних свідчень про Івана Огієнка періоду Української революції. Аналізується епістолярна спадщина, на основі якої окреслюється коло питань, якими займався Іван Огієнко як освітянин, державник, церковний діяч.

Ключові слова: епістолярій, документальні джерела, Іван Огієнко, ректор, українська церква.

Важливою складовою українознавчих і біографічних студій є подальше введення до наукового обігу нових джерел, у тому числі листування українських громадсько-культурних і політичних діячів ХХ століття. Крім числен-